

אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ג * 2022/23

ספר התורה הפלאי:

אסטרטגיות ריפוי דתי על פי תורת הבעש"ט

שלומי מועלם

בשיאו של גל מגפת הקורונה בשנת 2020 ספגה הקהילה החסידית בניו יורק פגיעה קשה. בשל אורח החיים הקהילתי ההדוק רבו בקהילה נפגעי ומתי המגיפה, והנותרים נותרו נבוכים וחסרי אונים. אז נזכר אחד מקהילת חסידי חב"ד בסיפור אודות מייסד החסידות ר' ישראל הבעל שם טוב, המכונה הבעש"ט, ובאירוע שאירע לאנשי עירו בזמן מגיפה קשה. זהו סיפור שנשמר בשושלת חסידות חב"ד והוזכר בכתבי האדמו"ר השישי, וזה עיקרו:

כאשר פרצה מגיפה קשה בעיר מז'יבוז' בשנת 1741, חלו רבים מאנשי קהילתו של הבעש"ט והגיעו עד שערי מוות. פנו נציגי הקהילה אל הבעש"ט בתחינה שישועם בכוח תפילתו, אך הוא השיב להם שאין בכוחו לעשות זאת. עוד אמר להם שרק בכוחם לבטל את רוע הגזירה, אם רק יתאחדו כולם כאיש אחד ויביאו לכתיבת ספר תורה. נרתמו אנשי הקהילה הנותרים ואספו ממון מכל מי שידו משגת והעבירו את הכסף לר' צבי הסופר. מיד כשכתב שני גיליונות פסקה המגפה מן העיר והחולים שבו לאיתנם ונרפאו ברפואה שלמה. משהושלמה מלאכת הכתיבה הונח הספר ברוב הדר בארון הקודש בבית הכנסת של הבעש"ט וזכה לכינוי 'ספר התורה הפלאי'.

משהופץ הסיפור בניו יורק בשלהי ההחלטה בלב חברי הקהילה לפעול על פי עצת הבעש"ט ולכתוב ספר תורה להצלתם מן המגפה, בחזרה מדויקת על המעשה שאירע בדורו של הצדיק. מיד הוקם אתר האינטרנט הייעודי "מאוחדים לשם הגנה" (unitedforprotection.com) וחברי הקהילה היהודית נקראו להציל נפשם ולתרום באמצעות האתר כסף לכתיבת ספר התורה, בקניית אות אחת לכל חבר וחברת קהילה.¹ בדף הבית של האתר הדהדה קריאה נרגשת:

לאור התפשטות מגפת הקורונה הנוראה בשכונות היהודיות בניו יורק, אשר לא פסחה על אף אחת מכל קהילות הקודש, החליטו מספר יהודים בהתייעצות עם רבני הקהילות השונות להתחיל בכתיבת ספר תורה מיוחד להגנה והצלה, והם פונים בקריאה נרגשת לכל עם ישראל, ליטול חלק

¹ ספר תורה שלם מכיל 304,805 אותיות ומחירה של אות אחת נקבע ל 2 דולר ארה"ב. באתר האינטרנט הודגש כי סכום הכסף שייאסף יועד למימון כתיבת הספר בידי סופר מדופלם, והנותר יימסר כתרומה לכוחות ההצלה.

ביוזמה נפלאה זו. המיזם זוכה להסכמתם ותמיכתם של מרנן ורבנן, גדולי ישראל, מכלל העדות והמגזרים. כל הקהילות נכוו ונפגעו מהמגפה האיומה, כאלו שפחות וכאלו שיותר, אך בכולם הפגיעה היא קשה לאין ערוך. רבים מבני משפחתנו, שכנינו, חברינו ומכרינו זקוקים לרפואה שלימה וקרובה ממחלת הקורונה האיומה. הבה נתאחד ונבקש כאיש אחד בלב אחד רחמי שמים מיוחדים. נתחנן לה', 'אנא, מגר את הנגיף הארור הזה מקרבנו. שלח רפואה שלימה לחולי עמך, עכשיו!' המצב קשה. חייבים להסתער. קנו אותיות עכשיו!

המיזם זכה להצלחה רבה ומשך אליו תרומות מחברי קהילות חסידיות ברחבי בארה"ב, וכתיבת הספר נשלמה כעבור מספר חודשים. כמקובל, טקס סיום הכתיבה והכנסת ספר התורה נחגג ברוב הדר ושודר בשידור חי ברחבי העולם החסידי. לאחר מכן נערך מבצע גיוס נוסף בישראל ונכתב ספר תורה שני. זהו אם כן אירוע של ביצוע ריטואל דתי כאופן של התמודדות עם איום המגיפה העולמית. תכלית הריטואל היא תרפויטית, ויסודו באזכור של סיפור מופתי ממסורת החסידות. במאמר קצר זה אבקש להבהיר את הרבדים התיאולוגיים הגלומים באירוע זה והמכוננים את אסטרטגיות הריפוי המגולמות בו, וכן לברר את משמעות המצב שבו סיפור מן העבר מתעורר לחיים ומחולל פעולה ריטואלית-דתית בזמן משבר עולמי. הדרך להגשמת מטרה זו לא תעבור בשדה הסוציולוגיה או הפסיכולוגיה החברתית, כי אם תיסלל אל תוך עקרונות-היסוד התאולוגיים של תנועת החסידות, אשר מגולמים בדמותו הכריזמטית של הבעש"ט מייסד החסידות. הדיון שלפנינו נסב אמנם על תנועת החסידות והתמודדותה עם המגפה, אולם הוא עשוי גם לשפוך אור, במבט כללי יותר, על אסטרטגיות ריפוי המגולמות בריטואלים דתיים.

נפתח במספר מילים אודות הבעש"ט. רבי ישראל בן אליעזר הבעל שם טוב (1690-1760) חי ופעל בפודוליה שבדרום אוקראינה ונחשב כמייסדה של תנועת החסידות. במהלך הדורות רבו המחקרים על דמותו, מפעלותיו ותורתו, וקצרה כאן היריעה מלהאריך. בקווים כלליים ניתן לצייר את פרצופו ולומר שהיה שילוב יוצא דופן של מיסטיקן, מאגיכון ומנהיג פניאומטי בעל כריזמה דתית יוצאת דופן.² כמיסטיקן, נודע הבעש"ט כבעל תפילה אקסטטי המסוגל להעפיל בתפילתו לעולמות העליונים, כלומר ל'עליית נשמה'. כך למשל, בתיאור אחד ממסעותיו המיסטיים באיגרת שהכתיב בעצמו סיפר כיצד נפגשה נשמתו בהיכל העליון עם המשיח וזה גילה לו שיבוא לעולם "לכשיפוצו מעיינותיך חוצה".³ כמגיכון פעל הבעש"ט, כפי

² על שילוב ממדים אלו בדמות הבעש"ט ראו: עמנואל אטקס, **הבעש"ט – מאגיה מיסטיקה והנהגה**, מרכז זלמן שזר, 2000. על דמות הבעש"ט והעדויות ההיסטוריות אודותיה ראו מאמרו המכונן של גרשם שלום "דמותו ההיסטורית של הבעש"ט" (דוד אסף ואסתר ליבס (עורכים), **השלב האחרון – מחקרי החסידות של גרשם שלום**, מאגנס ועם עובד, ירושלים, 2008, עמ' 106-138). ראו שם נספח ביבליוגרפי מאת דוד אסף אודות מחקרים עדכניים בחקר הבעש"ט, עמ' 139-144). לברור כללי יותר של מאבקים על עיצוב דמותו של הבעש"ט בקרב חסידים, חוקרים ומשכילים, ראו: יונתן מאיר, **דמותו המיתולוגית של הבעש"ט**, מכון שוקן, ירושלים, 2020.

³ "אגרת הבעש"ט", **כתר שם טוב**, ע"א. בתיאור המצב האקסטטי של 'עליית הנשמה' לעולמות העליונים לצורך לימוד סודות התורה ממשך הבעש"ט את המסורת המיסטית שאנו מוצאים בכתבי המקובל ר' יצחק לוריא אשכנזי (האר"י): "גם זכה [האר"י] שבכל לילה שהייתה נשמתו עולה למרום היו באים מלאכי השרת ומלוין אותה עד הישיבה שברקיע העליון. והיו שואלים לו באיזה ישיבה הוא רוצה לילך. לפעמים היה אומר לישיבה של הרשב"י או לישיבה של רבי עקיבא או של ר' אליעזר הגדול או שאר תנאים ואמוראים או נביאים. ובישיבה שהיה רוצה בה היו מוליכים אותו. ולמחר היה אומר לחכמים מה שקבל באותה ישיבה" (**ספר תולדות האר"י**, עמ' 155).

שניכר משמו, כבעל שם. כינוי זה ציין בתקופתו אדם הבקי בקבלה מעשית, כלומר בעל ידיעה בשמות קדושים ואלוהיים המסוגל להשתמש בהם לצורך ריפוי והצלה, וכן הבקי בסגולות ורפואות טבעיות – מעין צירוף של מרפא עממי ושמן רוחני. כבעל שם נודע הבעש"ט למרחוק ביכולתו לרפא חולים, לגרש דיבוקים, לטהר בתים משדים ולהגן מפני אסונות ופורעים – וכל זאת באמצעות כתיבת שמות על גבי קמעות או לחישתם הסודית.⁴ פרשנים מסוימים, ובראשם מרטין בובר בספרו **אגדת הבעל שם** משנת 1908, התאמצו להצניע ממד מאגי זה במפעלו של הבעש"ט מתוך מגמת טיהור דמותו מקווים אירציונליים ועיצובה מחדש כדמות ספיריטואלית של מנהיג רוחני; אולם, כפי שהראה היטב גרשם שלום, קו אפיון מאגי זה אפיון את דמות מייסד החסידות לאורך כל חייו.⁵ ממד שלישי בדמות הבעש"ט מציירו כמנהיג מעורב ואמפתי המעורה בחיי קהילתו שבעצמותיו בוערת אש אהבת ישראל. מנהיגות זו באה לידי ביטוי הן בקשריו היומיומיים עם בני הקהילה והן במסעותיו המיסטיים, המכוונים לביטול גזירות וקללות שמימיות. עם הזמן הפכה דמותו של הבעש"ט לדגם מופתי של דמות הצדיק, המעורר את עדת החסידים שמסביבו לדבקות דתית ומעשים טובים.

לאור ממדים מופתיים אלו באישיותו של הבעש"ט, אין פלא שבעת מצוקה קשה בעידן המגפה בניו יורק שבו קהילות החסידים לדבוק בדמותו. וכך הסיפור העתיק על עצתו כיצד להתמודד עם אימת המגפה קם לתחייה בדמות התאגדות קהילתית-דתית לצורך מימון כתיבת ספר תורה במאה העשרים ואחת. בכדי להבהיר את משמעותו של אירוע זה נבקש לענות על שתי שאלות מפתח: מהן אסטרטגיות הריפוי הדתי הטמונות בעומקו של הסיפור אודות הבעש"ט? ומה פשר השימוש בסיפור עתיק כבסיס לריטואל דתי שתכליתו ריפוי והגנה?

סיפור הבעש"ט הוא כאמור סיפור של התמודדות והצלה: בזמן מגפה קשה בעירו מייעץ הצדיק לבני קהילתו להתאחד ולכתוב ספר תורה, ומשעשו כן נרפאו. בניסוחו של מרטין בובר זוהי "אנקדוטה אגדית", כלומר תיאור תמציתי של אירוע יחידי שבתוכו מגולמים אורח חיים שלם ומערכת ערכים רחבה.⁶ במרכזו של מערכת ערכים זו ניצבת דמות הבעש"ט כצדיק, כאדם יחיד סגולה בעל מדרגה רוחנית גבוהה המתווך בין העולמות העליונים לאנשי הקהילה – ומתוך כך יש בידו לגלות להם עצה לריפוי מן המגפה באמצעות כתיבת ספר התורה. עצתו מתממשת למעשה בסיפור באמצעות שלוש אסטרטגיות ריפוי רליגיוזיות מובלעות, התואמות רבדים השונים בתורתו ובאישיותו הדתית: המאגיה, המיסטיקה והתיאורגיה. נסקור אותן אחת לאחת.

⁴ על בעלי השם ופועלתו המאגית של הבעש"ט כבעל שם מפורסם ראו: עמנואל אטקס, "מקומם של המאגיה ובעלי השם בחברה האשכנזית במפנה המאות הי"ז-י"ח", **ציפון**, ס (תשנ"ה), עמ' 169-104; עמנואל אטקס, **תנועת החסידות בראשיתה**, משרד הביטחון, 1998, פרק ב'.

⁵ באורינטציה פרשנית זו מצייר מרטין בובר את פרצופו הספיריטואלי לעילא של הבעש"ט בהקדמה לספרו **אור הגנוז**, ומבקש לתארו לא כבעל שם מפוקפק העוסק במאגיה עממית כי אם כאדם שתפקידו "להכיר בין הטבע לרוח [האדם]", מעין שמאן רומנטי המשתייך לזרם האידיאליזם הגרמני במאה התשע עשרה. גרשם שלום מפרט בחדות לשון את הסתייגותו מטיפולו זה של בובר בדמותו של הבעש"ט בפרט, ובספרות החסידית בכלל, במאמרו "פירושו של מרטין בובר לחסידות" (**השלב האחרון**, עמ' 330-354). וראו על כך בהרחבה מאמרו של שלום רצבי "מביקורת לשלילה: גרשם שלום על תפיסת החסידות של בובר" (שם, עמ' 358-369).

⁶ מרטין בובר, **אור הגנוז**, שוקן, תל אביב, 1946, עמ' 8.

באסטרטגיית הריפוי הראשונה מעשה כתיבת ספר התורה הנו למעשה ריטואל מאגי – טקס דתי של השתלטות האדם על כוחות אלוהיים באמצעות סודות צירופי האותיות והשמות הקדושים. סודות אלו ידועים לבעש"ט בהיותו בעל שם מפורסם. והנה, בגרסת הסיפור שנשתמרה בקרב חסידי חב"ד מפורטת עצתו המנומקת של הבעש"ט לבני עירו: אינני יכול לסייע לכם, הוא אומר, אלא רק אתם עצמכם תוכלו להביא להצלחתכם, וזאת בהתאם לסוד הפסוק שנאמר בכל יום בברכת העבודה בתפילת שמונה עשרה – "וְתִהְיֶה לְרִצּוֹן תָּמִיד עֲבֹדֶת יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ". משמעותו הגלויה של הפסוק היא הבקשה שעבודתם הדתית של בני ישראל תתקבל באהדה ובסיפוק בעולמות האלוהיים, כך ש'רצון' הוא אופן של נשיאת חן בעיני אלוהים. מנקודת מבט זו הפסוק נסב על היחס שבין האל לפולחן הדתי של עמו. אלא שהבעש"ט מגלה לקהילתו פנים חדשות בפסוק וחושף את פשרו המאגי: הריטואל הדתי (עבודת ישראל) יוכל בכל עת (תמיד) למשוך רצון אלוהי חדש לעולם (יהי לרצון). 'יהי לרצון' בפרשנותו המאגית משמעותו היא 'ייווצר רצון אלוהי חדש ומיטיב וימשך לעולם'. המנגנון המאגי הפועל כאן יסודו בתפיסה הקבלית לפיה הרצון האלוהי העליון הוא הכוח שניצב מאחורי הקלעים של המציאות היומיומית – כך שמצבי עניינים שליליים וקשים בחיי האדם, כגון מגפה קשה, אינם אלא ביטוי לרצון המגיע מצד כוחות הדין האלוהיים. ואילו משיכת רצון מכוונת החסד האלוהיים תביא לביטול הגזירה ולריפוי המגפה. משיכת רצון שכזו תעשה בסיפורנו באמצעות פעולה דתית של כתיבת ספר התורה, שבה הסופר שמומחיותו בכתיבת ספרי תורה, תפילין ומזוזות (ועל כן כינויו סופר סת"ם), כותב בדיו שחורה כל אות ואות בנפרד, ומתוך כוונה טהורה ואמונה שלמה, באמצעות נוצה על גבי קלף העשוי מעור של בהמה טהורה. פעולת כתיבת ספר התורה הזו היא במשמעותה המאגית מעשה של צרוף אותיות התורה: צרוף אותיות אשר יוצר, על פי תורת הסוד, לא רק את לבושי התורה ומצוותיה כי אם את שמותיו הקדושים של האל.⁷ בהתאם למסורת המאגית (הרווחת לא רק ביהדות כי אם ברחבי העולם העתיק כולו), ביטויים או כתיבתם של שמות קדושים מחוללת למעשה פעולת 'משיכה' או השתלטות על כוחותיהם האלוהיים לצורכי התועלת שעומדת לעיני המאגיקון, ומתוך כך עולה בידו לשנות סדרי עולם.⁸ ובחזרה לסיפורנו: כעת מובן כיצד התכנסות הקהילה לצורך מימון משותף של כתיבת ספר תורה מהווה למעשה פעולה מאגית קולקטיבית של משיכת כוחות אלוהיים באמצעות צירופי אותיות התורה, לצורך ריפוי והצלת חברי הקהילה ממלתעות המגפה. זוהי אסטרטגיית הריפוי מאגית, הידועה לבעש"ט בהיותו בעל שם. עניינה התרפויטי הוא ביטול מציאות המגיפה באמצעות יצירת מציאות מיטיבה, הנגזרת מרצון אלוהי חדש, הנמשך לעולם בסוד צירופי האותיות.

אסטרטגיית הריפוי השנייה מגולמת עמוקות באישיותו של הבעש"ט כבעל תפילה מיסטיקן. פישרה, והקשרה לכתיבת אותיות ספר התורה, מתפרשים באיגרת היחידה שהכתיב הבעש"ט בעצמו בימי חייו. שם ממתיק הבעש"ט סוד ומגלהו לגיסו, שאליו ממוענת האיגרת:

⁷ תפיסת התורה כמארג מיסטי של שמות האל מוצגת בעמקות בספר **שערי אורה** שכתב המקובל יוסף ג'יקטיליה. וראו בהרחבה: גרשם שלום, "משמעותה של התורה במיסטיקה היהודית", **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, מוסד ביאליק, ירושלים, 2011, עמ' 85-36.

⁸ על מאגיה של שמות קדושים בעולם העתיק ראו: אפרים אורבך, **חז"ל – פרקי אמונות ודעות**, מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1998, עמ' 114-102.

"אך זאת אני מודיעך [...] בעת תפילתך ולימודך וכל דיבור ודיבור ומוצא שפתיך – תכוון לייחד שם [קדוש], כי בכל אות ואות יש עולמות ונשמות ואלוהות, ועולים ומתקשרים ומתייחדים זה עם זה, ואחר כך מתקשרים ומתייחדים האותיות ונעשים תיבה [מילה] ומתייחדים ייחוד אמתי באלוהות. ותכלול נשמתך עמהם בכל בחינה ובחינה מהנ"ל, ומתייחדים כל העולמות כאחד ועולים, ונעשים שמחה ותענוג גדול לאין שיעור" (אגרת הבעש"ט, ט)

בעצה כמורה זו מתגלה כי כל אות ואות מאותיות האלפבית העברי היא למעשה עמוד-תווך (axis mundi) המחבר בין נפש האדם (נשמות), העולם הנברא (עולמות) והכוחות העליונים (אלוהות). אם כך הדבר, הרי שהריבוי והנפרדות של האל, העולם ואדם, המתקיימים בפועל בקיום האנושי, הן מקור הפורענות והקלקול בהרמוניה הקוסמית הקמאית. סודו המיסטי של הבעש"ט הוא שניתן לחזור למצב של איחוד מיסטי מושלם זה, למצב שבו "מתייחדים כל העולמות כאחד ועולים", באמצעות צירופי האותיות הקדושות עצמן. הבעש"ט גם מגלה כיצד ניתן לחזור למצב זה בעצת סוד: יש לומר כל אות ומילה בכוונה שלמה (לייחד שם קדוש), וכך כאשר מצטרפות האותיות למילים וחוזרות להתייחד מקורן האלוהי, ניתן יהיה להעמיס על עגלת המסע המיסטי של האותיות גם את הנשמות והעולמות. במילים אחרות, סוד צרוף האותיות מתוך כוונה דתית טהורה הוא גם סוד פריצת נתיב ההתכללות המיסטית – הנתיב המוביל את האדם והעולם בחזרה לאחדות באלוהות.⁹

בסיפורנו מתברר עוד כי מעשה צרוף האותיות מגיע אל שיא טהרתו וקדושתו במעשה ידיו של הסופר הכשר העוסק בדחילו ורחימו בכתיבת אותיות ספר התורה. וכך נפרשת לנגד עינינו משמעותה המיסטית של פעולת כתיבת 'ספר התורה הפלאי' בעת המגפה: בני הקהילה הנקהלים יחדיו למימון כתיבת הספר מחוללים את כינוס האותיות הקדושות בספר התורה, וכינוס האותיות מכונן למעשה מחדש, במשמעותה המיסטית העמוקה של פעולת הכתיבה, את התכללות האדם והעולם באלוהות. אחדות קוסמית זו במעמקי הקדושה תביא עמה ממילא את טיהורם וריפויים של העולם והאדם. מנקודת מבט זו, אסונות ופורענויות כגון מגיפה קשה אינם אלא ביטוי ל'קלקול' ונתק בין קצוות המשולש עולם-אדם-אלוהות; תיקון מצב זה ייעשה באמצעות צרוף האותיות בכתיבת ספר התורה, משום שהאותיות הן ציר החיבור בין "נשמות, עולמות ואלוהות". זוהי אסטרטגיית הריפוי המיסטי המתממש בריטואל הדתי: החזרת העולם והאדם אל מקור החיים.

אסטרטגיית הריפוי השלישית היא אזוטרית ביותר, ונשענת כולה על תורת התיקון בקבלת האר"י. בקצרה, על פי הקבלה הלוריאנית צמצמה האלוהות את עצמה, "מעצמו אל עצמו", בכדי לאפשר את בריאת העולמות. כך נוצר חלל פנוי, מעין רחם קוסמי ("טְהִירו"), שאיננו אלוהי ושבתוכו ניתן יהיה לתת מקום ולקיים עולמות בנפרד מן האלוהות; זוהי תורת "הצמצום". לאחר הצמצום החלו כוחות אלוהיים לפעפע ולחדור לתוך חלל העולמות בכדי להוות את הנבראים; אלא שבמהלך זה אירעה מעין תקלה קוסמית

⁹ חזרה זו למקור של מצב אחדות מושלם מכונה בפילוסופיה הנאופלטונית 'הנוסיס' (ἐνωσις): האיחוד מחדש עם 'האחד' שהוא מקור כל הדברים.

קטסטרופלית המכונה "שבירת הכלים": הכלים שאמורים היו להכיל את כוחות האלוהות ולהשפיעם אל תוך העולמות נשברו, וחלקי שברי הכלים, המעורבבים בניצוצות האלוהיים שבתוכם, נפלו אל העולם התחתון בשרשרת העולמות, שהוא עולמו של האדם. משימת האדם מישראל היא להשלים את פעולת 'העלאת הניצוצות' למקורם באמצעות קיום מצוות הנעשות מתוך כוונה דתית עמוקה, וזוהי פעולת ה"תיקון" הקוסמי שבסיומה תגיע אחרית הימים.¹⁰ משימת 'העלאת הניצוצות' הנה, בעומק מהותה, מנגנון של תיקון הכוחות האלוהיים המוטל על בני ישראל בעבודתם הדתית – וזוהי תמציתה של התיאורגיה, או הפעולה הדתית התיאורגית, כהיפוך כיוון זרימת מערכת היחסים בין האל לאדם: פעולת האדם למען ריפוי שברי האלוהות. החסידות, על אף מגמתה לנטרול הרעיון המשיחי ולפסיכולוגיזציה של התיאוסופיה הקבלית, הפנימה היטב רעיון זה של התיקון התיאורגי כתכליתה הפנימית ביותר של עבודתו הדתית של החסיד. מתוך כך התפתחה תורת 'העלאת הניצוצות' החסידית, בין בתכלית של קידוש המציאות, כדעתו של מרטין בובר, ובין בתכלית של תיקון תיאוסופי של כוחות האלוהות כדעת גרשם שלום. מכל מקום אין מחלוקת על הממד התיאורגי העמוק המגולם ברעיון חסידי זה של העלאת הניצוצות למקורם.¹¹

בתורת הבעש"ט אנו מוצאים שורשים עמוקים של ממד תיאורגי זה של תיקון האלוהות, בהתאם ובהמשך לתיאורגיה הקבלית. וכך למשל נאמר בשם הבעש"ט:

"כי הצדיקים הם שלוחי המטרונותא [העלמה, כלומר השכינה], ומה שחסר להם, ידעו שחסרון זה הוא בשכינה, ויתפללו שימלא החיסרון שם, ולא שיכוון להנאת עצמו. והוא כלל גדול, שהוא 'חסיד המתחסד עם קונו', ולא עם עצמו".¹²

משמעות אמירה זו תתברר היטב בהקשרה הקבלי. הנוכחות האלוהית בעולמו של האדם מגולמת בכוח המכונה 'שכינה', שהוא ייצוגה של ספירת המלכות הנקבית מעולם האצילות.¹³ הואיל וקיומו של העולם נגזר וניזון מכוחה המוליד והמחייה של השכינה, הרי שמצב עניינים שלילי בעולם, כגון אסון טבע או פורענות, אינו אלא סימן לחסרון, כלומר פגם או קלקול תיאוסופי, בשכינה עצמה. על כן, תכליתה הפנימית של עבודתו הדתית של החסיד שומה עליה שתהא מכוונת לתיקון השכינה, ולא לצרכי עצמו. וממילא עם תיקון הכוח האלוהי המוליד ומחייה את העולם יסתדרו גם העניינים עבור האדם. ואכן נשען כאן הבעש"ט על המונח 'חסיד המתחסד עם קונו' על פי פרשנותו התיאורגית בספר הזוהר, שם מתואר המקובל בעבודתו הדתית המכוונת לשכינה האלוהית "כבן המשתדל לטובת הוריו משום שאוהבם יותר מעצמו, ואף יותר מנפשו רוחו ונשמתו, ומוסר נפשו למות בעדם כדי להצילם" (ח"ג, רפא ע"א).

¹⁰ על קבלת האר"י בהקשריה הקבליים והקוסמיים ראו: גרשם שלום, **זרמים ראשיים במיסטיקה היהודית**, תרגום סדריק כהן סקלי, ידיעות אחרונות, 2016, עמ' 261-300.

¹¹ בובר סבור שהעלאת הניצוצות הנה פעולה אימננטית של קידוש העולם, כלומר פעולה המתבצעת במסגרת רעיונית של אקסיסטנציאליזם דתי; שלום סבור לעומתו שדעה זו מתעלמת ממקורותיה הקבליים של החסידות, וכי תכליתה הסופית של העלאת הניצוצות היא תיקון האלוהות, כפעולה תיאורגית-תיאוסופית. מכל מקום זוהי פעולה של תיקון קוסמי, בין של האלוהות ובין של מעשה ידיה, ובכך היא פעולה תיאורגית מובהקת. על המחלוקת בין בובר לשלום ראו מאמרו של שלום "פירושו של מרטין בובר לחסידות", **השלב האחרון**, עמ' 339-347.

¹² **ספר שערי ישועה**, יד.

¹³ לגלגולי מושג השכינה במסורת היהודית ראו: גרשם שלום, **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, עמ' 259-307.

ובחזרה לסיפור המגפה במז'יבוז'. מנקודת מבט זו ניתן לומר שהמגיפה בעירו של הבעש"ט אינה אלא ביטוי לחסרון ופגם בכוחות האלוהיים המקיימים את העולם: בשכינה האלוהית (או ספירת המלכות). כאן עלינו לתת את הדעת על כך שבקבלה הכוחות האלוהיים והשפה האלוהית, השכינה והאותיות, הנם שני הצדדים של אותו מטבע תיאוסופי, ובניסוחו המחודד של גרשם שלום: "התהליך שתואר על ידי המקובלים כאצילות של השפע האלוהי ושל האור האלוהי ניתן להיתפס באותה מידה גם כתהליך שבו מתפרטת הלשון האלוהית".¹⁴ על כן נדרשת פעולה תיאורגית של כתיבת ספר התורה, שבמשמעותה הפנימית אינה אלא תיקון לחסרון זה באמצעות צירוף אותיות קדושות בספר אחדותי ושלם אחד. במילים אחרות, הואיל ובתפיסת הקבלה והחסידות קיים קשר פנימי בין הכוחות האלוהיים לאותיות שבספר התורה, הרי שכתבת ספר תורה שלם ומתוקן באותיותיו היא גם החזרת התיקון והשלמות בעולם העליון. זוהי אסטרטגיית ריפוי דתי תיאורגי: פעולה דתית שתכליתה תיקון הכוחות האלוהיים, ומתוך כך מתממש ממילא תיקון וריפוי העולם.

שלוש אסטרטגיות תרפויטיות אלו פונות למעשה לכיוונים שונים של התמודדות דתית עם פורענויות ואסונות. האסטרטגיה המאגית מכוונת לארגון מחדש של מצב העניינים במציאות באמצעות משיכה של 'רצון אלוהי' מייטיב לעולם. האסטרטגיה המיסטית תכליתה יצירה מחדש של חיבור מוניסטי, או מיזוג מיסטי, בין האלוהות, העולם ונשמת האדם; מתוך החזרת אלו למקורם האלוהי, מקור החיים, מתרחשת גם פרוצדורת הריפוי. ואילו באסטרטגיה התיאורגית חל הריפוי על הכוחות האלוהיים עצמם, כפעולת תיקון וריפוי קוסמי, וכתוצאה מכך נרפא ממילא העולם מפורענותו. אישיותו יוצאת הדופן של הבעש"ט מאחדת בתוכה את שלושת הממדים הללו, המאגיה, המיסטיקה והתיאורגיה. על כן נגזרות בסיפורנו מדמותו שלוש האסטרטגיות התרפויטיות הללו, הפועלות בו-זמנית ובבת אחת תוך כדי תהליך כתיבת ספר התורה. פרייה של סימולטניות תרפויטית זו הוא ספר התורה הפלאי, שחסידי ניו יורק ביקשו לחזור על מעשה כתיבתו הקהילתית בעידן הקורונה.

משהבהרנו את אסטרטגיות הריפוי הגלומות בסיפור הבעש"ט נותר לנו עוד לפנות לפענוח את משמעות ההישענות על סיפור עתיק כבסיס לריטואל דתי – החזרה על כתיבת ספר התורה הפלאי כשלוש מאות שנה לאחר שסופר הסיפור, בעידן הקורונה. חוקרי חסידות הדגישו היטב את מרכזיותו של הסיפור החסידי בתנועת החסידות. הרחיק לכת מרטין בובר כשטען שאת שורשיה הדתיים והרעיוניים של החסידות ניתן לזקק אך ורק מהסיפורים החסידיים, המשתייכים בעיקרם לסוגת 'האנקדוטה האגדית', הואיל וכאן "העיקר הוא לא בתורה הנתפסת בפני עצמה אלא במאורע שהוא חיים ודיבור בעת ובעונה אחת". זוהי לשיטתו מהות החסידות כתנועה שבה "המיסטיקה [או הקבלה] הפכה לאתוס [דרך חיים]".¹⁵ אולם מה פשר המצב שבו קהילת חסידים בניו יורק נשענת במצוקתה על סיפור חסידי עתיק אודות מייסד התנועה, ולא, למשל, על

¹⁴ פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, עמ' 39. הדגשות במקור.

¹⁵ הציטוט אחרון מתוך: מרטין בובר, בפרדס החסידות, מוסד ביאליק, עמ' קו. הציטוט הראשון נלקח מהגנתו האפולוגטית של בובר על עמדתו בחקר החסידות, כתשובה לטענותיו של גרשם שלום, בספרו תקווה לשעה זו, עם עובד, עמ' 128. כאמור, גרשם שלום מציג ביקורת מנומקת וגורפת לעמדה פרשנית זו במאמרו "פירושו של מרטין בובר לחסידות" (לעיל, הערה 6).

מנהיגותו של הצדיק בתקופתה שלה? בובר סבור כי תנועת החסידות בכללותה מצויה במצב של ניוון רוחני פרוגרסיבי, שהחל כאשר התבססה דמותו המוסדית של הצדיק בעל החצר.¹⁶ מנקודת מבט זו הישענות על סיפור אודות הבעש"ט מועדת להתפרש כהתרפקות מלנכולית על ימי הזוהר שחלפו ואינם. בהקשר זה יועיל להזכיר סיפור אחר אודות הבעש"ט המצוטט מפיו של ש"י עגנון בסיום מאמרו הגדול של גרשם שלום על החסידות:

כשעמדה לפני הבעש"ט משימה קשה, היה נוהג ללכת למקום מסוים ביער, להדליק אש ולהתפלל בכוונה, ומה שביקש אכן קם והיה. דור אחד אחר כך, כשעמדה בפני תלמידו המגיד ממזריטש אותה משימה קשה, היה נוהג ללכת לאותו מקום ביער ולומר: איננו יכולים עוד להדליק את האש, אך אנו יכולים עדיין לומר את התפילות, ומה שביקש קם והיה. ושוב, דור אחד מאוחר יותר היה על רבי משה לייב מסאסוב לבצע אותה משימה. אף הוא הלך אל היער ואמר: איננו יכולים עוד להדליק את האש, וגם איננו יודעים את הכוונות הסודיות של התפילה, אך אנו יודעים את המקום ביער שראה את כל הנפלאות האלה, וצריך להיות די בכך. ואכן, די בכך היה, ומה שביקש קם והיה. אולם לאחר דור נוסף, כשרבי ישראל מרוזין נקרא לבצע אותה משימה, הוא ישב בכס הזהב שלו בארמונו ואמר: איננו יכולים עוד להדליק את האש, איננו יודעים את התפילה, איננו יודעים את המקום, אך אנו יכולים לספר את סיפור המעשה. ואכן, הסיפור שסופר חולל אותן נפלאות שחוללו מעשיהם של שלושת הראשונים.¹⁷

אם נבוא לפרש סיפור זה במונחים שעליהם דיברנו עד כה נוכל לומר: הדלקת הנר מייצגת את הממד המאגי, השימוש בקבלה מעשית; התפילה בכוונה – את הממד המיסטי או התיאורגי של חיבור ותיקון האלוהות; והמקום הסודי – את הממד ההיסטורי, הנוגע לדמותו של הבעש"ט עצמו המאחדת בתוכה ממדים אלו. המשמעות הפשוטה של האובדן ההדרגתי של כל הללו אכן עשויה להתפרש כהליך של ניוון פרוגרסיבי וכסימן לירידת הדורות, בהתאם לפסימיות של עמדת בובר. אלא שיש לציין שבמקרה של זיקת מז'בוז' וניו יורק ישנו שוני מכריע: החסידים בעידן הקורונה אינם רק נכרים בסיפור הבעש"ט בהתמודדותו עם המגפה שבעירו, אלא הם חוזרים על מעשה הירתמות הקהילה לכתבת ספר התורה בעת המגפה שבימיהם. לא אזכור של ריטואל תרפויטי קדום יש כאן כי אם חזרה על הריטואל שמתקיים בעצת הצדיק. במילים אחרות, סיפור הבעש"ט איננו רק מועלה מן הזיכרון ההיסטורי ומובא לידיעת המאזינים, אלא הוא מה שניתן לכנות 'סיפור פרפורמטיבי', שהתרחשותו מתעוררת לחיים ומבוצעת בפועל בחייהם של המאזינים.¹⁸

¹⁶ בובר, אור הגנוז, חלק שני, עמ' 315-321.

¹⁷ זרמים ראשיים במיסטיקה היהודית, עמ' 355-356.

¹⁸ Ute Berns (2009), "The Concept of Performativity in Narratology", in: **European Journal of English Studies**, 13:1, 93-108, DOI: [10.1080/13825570802708204](https://doi.org/10.1080/13825570802708204)

התחדשות ריטואלית זו חורגת מהרעיון הבובריאני אודות הניוון ההיסטורי של החסידות. נוכל לחדד את החידוש כאן בהתבסס על הגותו של הפילוסוף סרן קירקגור (Kierkegaard), מחולל זרם פילוסופיית הקיום המודרנית. קירקגור מבחין בכתביו בין המושגים 'היזכרות' (recollection) ו'חזרה' (repetition). ההיזכרות, שרוממה כפסגת הפעילות הפילוסופית בכתבי אפלטון, היא "תנועת הזיכרון והמחשבה מן ההווה אל העבר". תנועה רגרסיבית זו לאחור והשתקעות זו בעבר מגולמות במלנכוליה, חוסר אונים קיומי ופסימיות בנוגע לניהול חייו של האדם בהווה. לעומת זאת, טוען קירקגור, החזרה היא "אותה תופעה הפועלת בכיוון ההפוך, מן העבר אל ההווה". כעת האירוע מן העבר מועלה בזיכרון והמשימה היא לעוררו לחיים ולקיים אותו מחדש בזמן ההווה, באותה חיוניות רעננה ובאותה תנופה תמימה שבהן התקיים בעבר. חזרה זו, בפעולה מתחדשת המעוררת לחיים את העבר, היא בעיני קירקגור סימן לאחריות של האדם על קיומו בהווה ולתקווה קיומית בריאה כלפי העתיד: אמירן הן אותנטית לחיים עם הפנים אל העתיד הפתוח.¹⁹ וזהו בדיוק המפתח למשמעות החזרה על סיפור הרחוק הבעש"ט והחייאתו בפעולת כתיבת ספר תורה בזמן הקורונה בניו יורק. ייתכן שתנועת חזרה זו היא ליבו הפועם של כל ריטואל דתי תרפויטי: החייאת מעשה מתוך הזיכרון התרבותי לצורך ריפוי החיים בהווה.

Søren Kierkegaard, **Repetition**, Tr. Walter Lowrie, Princeton: Princeton University Press, 1941. ¹⁹